

1961’de Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması’nın Türkiye’deki Yerel ve Ulusal Basına Yansıması: “Dişi Çürük Olan İşçiler Almanya’ya Gidemiyor”¹

M. Mustafa İyi² ve Fatma Nur Ulukan³

Öz

1950’lerin ortalarında başlayan ve 1960’larda Türkiye’den Almanya’ya başta eğitim ve staj sonra ise işçi göçüyle artan bir göç hareketi gerçekleşir. Bu hareketliliği bir düzene almak ve süreci resmileştirmek adına iki ülke 30 Ekim 1961’de işgücü anlaşması imzalar. Literatürdeki hatırı sayılır ölçüde araştırma Almanya’ya gerçekleşen işçi göçünü basına yansımaları üzerinden araştırırsa da bu çalışmalar daha çok belirli gazeteler üzerinden gerçekleşir. Bu gazetelerin belirlenmesinde ise daha çok gazetenin dijital ortamda erişilebilir olduğu dikkat çekere. Ancak bu çalışma literatürdeki benzer araştırmalardan 1961 yılında yayın hayatında olan yerel ve ulusal gazetelerin tamamını incelemesi nedeniyle ayrışır. Bu araştırma 1961 yılının ekim, kasım ve aralık ayında yayın hayatında olan yerel ve ulusal gazetelerin Almanya’ya gerçekleşen işçi göçünü ne şekilde içerik ettiğini inceler. Nitel yönteme dayanan bu araştırma, doküman incelemesi ile 229 içeriğe ulaşmış ve bu içerikler tümevarımsal olarak tematik içerik analiziyile incelenmiştir. İncelenen gazete içerikleri sonucunda iki temel sonuca ulaşılmıştır. İlki Almanya’ya giden ilk işçilerin vasıflı ve eğitilmiş olduğu bir diğeri de İş ve İşçi Bulma Kurumu işgücü anlaşmasından çok daha öncesinde işçi göndermeye başlamasıdır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Anlaşması, Almanya’ya İşçi Göçü, Yerel ve Ulusal Basın

ABSTRACT IN ENGLISH

Reflection of the Turkey-Germany Recruitment Agreement in 1961 in the Local And National Press in Turkey: “Workers With Rotten Teeth Cannot Go To Germany”

Beginning in the mid-1950s and increasing in the 1960s, migration from Turkey to Germany began, first with education and internship, and then with labor migration. To regulate this mobility and formalize the process, the two countries sign a recruitment agreement on October 30, 1961. Although a considerable amount of research in the literature shows that the labor migration to Germany through its reflections in the press, these studies are mostly based on certain newspapers. In determining these newspapers, it is noteworthy that more newspapers are accessible in digital media. However, this study differs from similar studies in literature in that it examines all local and national newspapers published in 1961. This study examines how local and national newspapers published in October, November and December 1961 covered the labor migration to Germany. Based on qualitative methodology, this

¹ Bu çalışma İstanbul Beykent Üniversitesi tarafından 18-20 Şubat 2025 tarihinde düzenlenen Türkiye Göç Konferansında sunulmuştur. Ayrıca bu araştırma TÜBİTAK 2209-A programı kapsamında desteklenmiştir.

² Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye. mmiyi@aybu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3152-0757>

³ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye. fatmanurulkn@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4235-6140>

research reached 229 contents through document analysis and these contents were analyzed inductively through thematic content analysis. As a result of this research, two main conclusions were reached. The first is that the first workers who migrated to Germany were skilled and educated, and the second is that the Turkish Employment Agency started sending workers long before the recruitment agreement.

Keywords: Recruitment Agreement, Labor Migration to Germany, Local and National Press

Giriş

21 Ekim 1961 günü, Son Havadis isimli ulusal bir gazetenin “şehir haberleri” kısmında yurt dışına giden işçilerle ilgili bir içerik yayınlanır. İçerik “dişi çürük olan işçiler Almanya’ya gidemiyor” başlığını taşır. Henüz resmî olarak 10 gün sonra imzalanacak olan Türkiye ve Almanya arasındaki iş gücü anlaşmasının çok öncesinden Almanya’ya staj ve eğitim sonrasında ise işçi göçleri başlar. 1950’lerde eğitim ve staj kapsamında Türkiye’den Almanya’ya göç Kiel Üniversitesi’nin girişimiyle 12 Türk lise öğrencisinin Türkiye’deki Alman sermayesinin yatırımlarını kolaylaştırmak için aileleriyle birlikte 1957’de Almanya’ya gelmesiyle başlar (Abadan-Unat vd., 1976, s.28). Bu kafiye daha sonradan 150 kişilik bir grup takip eder (Abadan, 1964). Daha sonra bu projenin istenilen sonuca ulaşmamasıyla Almanya’ya giden öğrenciler orada kalarak önemli iş gücü açığı olan işletmelerde çalışmaya başlar. Yine bu dönemlerde Almanya’daki iş gücü açığı nedeniyle Türkiye’deki Türk-Alman İktisadi İlişkiler Araştırma Enstitüsü Alman işverenlerine her işçi başına 15 Alman markı (DM) komisyon almak koşuluyla işçi temin eder (Abadan-Unat vd., 1968, s. 28).

1950’lerin sonunda başlayan ve 1960’ların ilk yıllarına kadar resmî olmayan yollardan Almanya’ya işçi akımı gerçekleşir. Hatta o dönemde danışmanlık adı altında birçok kişi veya kurum gazeteyle ilan verir ve yurt dışına işçi gönderdiğini belirtir. Nitekim Temmuz 1961’de resmî olmayan yoldan Almanya’ya 2495 işçinin gitmesi (Statistisches Bundesamt, 1964) bu ilanların bir karşılığı olduğunu gösterir. Bazı araştırmacılar (Abadan-Unat vd., 1976; Güven, 1977) Almanya’ya gerçekleşen ve daha çok bireysel ölçekte olan göçlerin 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında hazırlanan yeni anayasasının imkânları ile hızlandığını belirtir. Nitekim yeni anayasanın 18. maddesi olan “Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.” vurgusu başta pasaport alımını kolaylaştırarak gidecek olanların göçünü kolaylaştırır. O dönemlerde Almanya’nın iş gücü ihtiyacı, göçü çekmiş; Türkiye’deki işsizliğin yüksek olması da göçü itmiştir. Böylece başta bireysel ve gayri resmî yollarla başlayan Almanya’ya göç olayı, 30 Ekim 1961’de imzalanan işgücü anlaşmasıyla resmi bir boyuta taşınır. Böylelikle her iki ülkenin de öngöremediği şekilde günümüzde Almanya’da üç milyonu aşan bir Türk diasporasının oluşmasının ilk nüveleri atılır.

Türkiye’de 1960’lara doğru sürekli artış gösteren ve 1960’lardan sonra hızlanarak Almanya’ya gerçekleşen işçi göçü, zamanla, Türkiye’nin neredeyse her bir köyüne yayılır ve işçi göçünün yaygınlık kazanmasını sağlar. Bu hareketlilik Türkiye’de o dönem yayın hayatında olan yerel ve ulusal gazetelerin de gündemini oluşturur. Genel (2014), araştırmasında, 1960-1963 yılları arasında Akşam, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin ulaşılabilir nüshalarını inceler. Araştırmada önemli içeriklere ulaşılsa da verilerin analizi ve yöntemde sunulan hipotezin tartışılmadığı, içeriklerin sistematik olmayacak şekilde sadece bazı yorumlarla sunulduğu dikkat çeker. Bir başka çalışmada 1961-1974 yılları arasında Türkiye’den yurt dışına yapılan işçi göçü Türk basını üzerinden incelenir (Teoman 2014; Sayılan 2016). Araştırmacılar çalışmalarında

benzer olarak 1961-1974 arası Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Cumhuriyet, Dünya, Ulus, Vakit, Zafer, Son Havadis, Tanin gazetelerinden yararlanılır. Ancak bu çalışmalarda da benzer şekilde verilerin toplanması ve analizinde bütünlüğün eksik kaldığı söylenebilir. Bu araştırmaların ele aldıkları geniş zaman aralıklarına bakıldığında işgücü anlaşmasının imzalandığı tarih ile işgücü anlaşmasının durdurulduğu tarihin esas alındığı söylenebilir.

Duruyol-Çamdalı (2019) ise 1950-1960 arasında Türkiye'deki hem iç hem de dış göçün basına yansımalarını araştırır. Araştırmada Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Zafer gazeteleri genel olarak incelenir. Başka bir araştırmada Almanya'ya işçi göçü Devlet Gazetesi'nin 1968-1977 nüshalarına odaklanılarak Türk milliyetçiliği yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilir (Ağca, 2020). Konuyu Avrupa Türklüğü içerisinde değerlendiren araştırmacı, işçilerin karşı karşıya olduğu komünizm tehlikesinin içeriklerde ön plana çıktığını aktarır. Yücel (2022) ise sadece Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin 1961-1963 arasındaki nüshalarında işçi göçünü inceler. Bir diğer çalışmada ise işgücü anlaşması; Akşam, Ulus, Tercüman, Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin 1 Ekim-1Aralık 1961 yılına ait nüshaları üzerinden yapılan incelemeyle gerçekleştirir, ulaşılan haberler betimsel ve tematik olarak incelenir (Oğuzhan Börekci vd., 2022).

Bazı araştırmacılar da ulaşabildikleri gazete içeriklerinden de faydalanarak dönemi yansıtmaya çalışırlar (Gitmez, 2019; Duman, 2018; Acar, 2023). Ancak bu çalışmaların çoğunluğu daha çok dijital arşivlere sahip gazeteler üzerinden gerçekleşir. Bu nedenle de işgücü anlaşmasını gazeteler üzerinden inceleyen araştırmalar durumu betimsel olarak aktarmakla kalır. Ancak bu araştırma literatürde var olan çalışmalardan (1) 1961 yılında yayın hayatında olan bütün yerel ve ulusal gazeteleri incelemesi ve (2) konuyla ilgili yer alan içeriklerin Türkiye ve Almanya'daki ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel atmosfer ile birlikte tartışması ile ayrışır. Böylelikle bu araştırma, Almanya'ya göç işçi göçünü sadece belirli gazeteler etrafında değil basılı olan gazetelerin bütününe ele alarak dönemi bütüncül olarak inceler.

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşmasının ulusal ve yerel basındaki yansımalarını bir arada ele alan kapsamlı bir araştırma göze çarpmamıştır. Buradan hareketle çalışmanın araştırma sorusu; "Türkiye ve Almanya arasında 30 Ekim 1961 yılından resmî olarak imzalanan işgücü anlaşması 1961 yılının Ekim, Kasım ve Aralık ayında yayında olan yerel ve ulusal gazetelere nasıl yansımıştır?" sorusuna yanıt arar. Bu kapsamda araştırma 1961 yılının Ekim, Kasım ve Aralık ayında yayın hayatında olan yerel ve ulusal gazetelerin Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması ve Almanya'ya Türk işçilerin göçü ile ilgili bütün içerikleri ortaya çıkarmak suretiyle bu içeriklerin makro düzeyde dönemin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel durumdan nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmayı hedefler. Böylelikle bu araştırma Almanya'ya gerçekleşen işçi göç sürecini akademik kaynakların yanı sıra gazeteler üzerinden okumayı da katkı sunar.

Almanya'nın İş Gücü İhtiyacı

Almanya'nın maden ve enerji, metal, demir-çelik, kimya, kağıt, seramik, plastik maddeler ve otomobil endüstrisinde hızla büyüyen ekonomisinin yanı sıra düşük doğum oranına sahip nesillerin iş gücü piyasasına girmesi, eğitim sürelerinin uzaması, haftalık çalışma saatlerinin kısalması, ortalama emeklilik yaşının yükselmesi ve Bundeswehr'in güçlenmesi iş gücü ihtiyacının artmasına katkı sunar (Höhne vd., 2014; Apak, 1993). Örneğin 1961 yılında Federal Almanya'da 552 bin 98 açık iş varken sadece 180 bin 855 işsiz vardı ve yaklaşık 372 bin açık iş bulunur (Statistisches Bundesamt, 1969, s. 128). Ayrıca 1961'de Berlin Duvarı'nın inşa

edilmesiyle Doğu'dan gelecek iş gücünün önü kesilir. Talepteki sürekli artış göz önüne alındığında iş gücü kıtlığı istikrarlı fiyatlarla üretimi genişletmenin önündeki en büyük engel olması, işverenler ve federal hükümet açısından, bu talebin yabancı işçilerle doldurularak şirket kârlarının korunması hedeflenir (Knortz, 2008, s. 76-77).

OECD'nin dönem raporuna göre, 1960'larda Almanya ortak pazar ülkeleri içerisinde olan İtalya'dan 3 milyon 400 bin, İspanya'dan 2 milyon ve Yunanistan'dan da 1 milyon işçiyi ilgili ülkelerin ekonomilerine zarar vermeyecek şekilde alabileceği hesaplanır (Gökmen, 1976, s. 176). Böylelikle tarımdaki iş gücü açığını gidermeyi amaçlayan ilk istihdam anlaşmasını Almanya 22 Aralık 1955'te İtalya, 1960'ların başında da İspanya ve Yunanistan (1960) ile yapar. Gökmen'in (1972) belirttiğine göre Almanya'nın ilk etapta bu ülkelerle işgücü anlaşması imzalamasında Hristiyan Milletler Kilise Teşkilatı'nın yönlendirmesi ve desteği yer alır. Bazı araştırmacılar, Almanya'nın Türkiye ile işgücü anlaşması imzalamasında Türkiye'nin kendi ülkesindeki yüksek işsizlik nedeniyle Almanya'dan bunu talep ettiğini, Almanya ise diğer faktörlerin yanı sıra, Türkiye ile Avrupa ve NATO arasındaki bağların daha da yakınlaşmasına yol açacağını düşünür (NDR, 2021).

Almanya daha sonra Türkiye (1961), Fas (1963), Portekiz (1964), Tunus (1965) ve Yugoslavya (1968) ile işgücü anlaşmaları imzalar. Almanya misafir işçi politikası bir tür kalkınma yardımı ve Avrupa entegrasyonuna katkı olarak da düşünür (Herbert & Hunn, 2007, s. 705). Tüm taraflar bunun zamanla sınırlı bir politika olması gerektiği konusunda hemfikir (Herbert, 2001, s. 211). Bu nedenle işe alım sözleşmeleri, tüm taraflara yalnızca avantajlar sunan sözleşmeler olarak o dönem hayal edilir. Dolayısıyla yabancı işçilerin iş sözleşmelerinin sona ermesinin ardından Almanya'dan ayrılacağı planlanır.

Türkiye'nin İşgücü İhracı

1960'lı yıllarda Türkiye'nin artan dış yardım veya kredi gibi talepleri uluslararası kuruluşların belirli şartlarını kabul etmesiyle mümkün olur. Bu şartlardan biri de borç verilen ülkelerin iktisadi planlar hazırlamasıdır (Boratev, 2023). Hatta planlama bilgisine sahip ülkelerin, planlama bilgisine sahip olmayan ülkelere uzman desteği sunması gündeme geldiğinde, Almanya Türkiye'ye bu desteği sunan ülkelere biridir. Çalışmanın başında da belirtildiği üzere Almanya'ya 1950'lerde ilk gidenler bu kapsamda eğitim veya yetiştirilmek üzere gönderilen kişilerdir. Dolayısıyla çevre ülkelere borç, kredi, hibe gibi sermaye transferleri bu ülkelerin plan hazırlaması koşuluyla ancak mümkün olur. Bunların da etkisiyle 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidara gelen Milli Birlik Komitesi (MBK) ekonomik krizden çıkmak ve istikrarı sağlamak için planlama teşkilatının organizasyonunun yapılmasını öncelikleri arasına alır (Barbaros & Karatepe, 2009, s. 270). Böylelikle MBK darbeden birkaç ay sonra Temmuz 19'ta Başbakanlığa bağlı bir Merkezi Planlama Dairesi üzerine bir taslak hazırlar ve sonucunda 30 Eylül 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulur.

Türkiye, iş gücü ihracatçısı niteliğini planlı kalkınma döneminde kazanır (Apak, 1993, s. 12). Başta Almanya olmak üzere yurt dışına iş gücü ihraç eden bir konuma dönüşmesinde ilk olarak anılabilecek itici faktör Türkiye'deki o dönemlerde var olan yapısal işsizliktir. Bunun nedeni olarak yüksek nüfus artış hızı ve tarımda makineleşme ile tarım sektörünün büyümemesi sonucunda kentlere yönelen iş gücüdür. Dolayısıyla hem makineleşme hem de şehirlerde hizmet ve sanayi sektörlerinde ortaya çıkan istihdam imkânı köyden kente iç göçlerin yaşanmasına yol açar. Bahattin Akşit özellikle 1950'lerin ilk yarısında köyden kente net iç göçün 904 bin olduğunu belirtir. Ayrıca iç göçe ivme veren etkenler arasında nüfus artışı,

tarımdaki düşük üretkenlik, kırsal alandaki artan işsizlik ve eğitim gibi hususlar yer alır (İçduygu vd., 1997; Kıray, 1998).

1961 yılında Almanya’da çalışan işçilerin geldikleri bölgelere bakıldığında %68.6’sının İstanbul’dan, %14.1’in Zonguldak’tan, %11.5’inin Ankara’dan geri kalan işçilerin Batı Anadolu, Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinden olduğu görülür (Bundesanstalt für Arbeit, 1973). Fakat bu işçilerin doğdukları illere bakıldığında birçoğunun İstanbul ve Ankara’da doğmamıştır (Abadan, 1964, s. 49; Paine, 1974; Kozak, 1979). Nitekim Erzurum’dan yurt dışına göç edenler üzerine yapılan bir araştırmanın da gösterdiği, işçinin önce köyden Erzurum veya farklı bir şehir merkezinde çalıştığını akabinde Almanya’ya göç etmesidir (Kozak, 1979). Benzer şekilde “Köyüm, Yurdum ve Almanya” isimli otobiyografik romanında kendisinin Almanya’ya göç sürecini anlatan Sacettin Mert (2010) de bir süre şehir merkezlerinde çalıştığını akabinde Almanya’ya göç ettiğini yazar. Böylelikle Türkiye Almanya’ya iş gücünü ihraç ederek ülkedeki işsizlik baskısını azaltmak, gelir dağılımındaki dengesizliği ve bölgeler arası dengesizliği gidermek, sanayileşmesini geliştirmek, döviz girdisi sağlamak, işçilerin sanayi tecrübelerini ve ülkenin yaşam standartlarını yükseltmeyi hedefler (Abadan, 1964; Apak, 1993; Erker, 1966; Gitmez, 2019; Güven, 1977; Kozak, 1979).

İşgücü Anlaşması ve Almanya’ya İşçi Göçü

Dönemin İİBK yetkilisi Erker (1966), İİBK’nin işgücü transferine başlamadan önce Almanya’ya kendi inisiyatifleri ile gitmiş 6 bin 800 Türk işçisinin olduğunu belirtir. Almanya’ya işçi göçü başlarda bireysel çaba veya Almanya’nın iş gücü ihtiyacını bilen ve bu süreçten maddi kazanç elde etmek isteyen özel şirketler tarafından gerçekleşir. Örneğin Belçika ile Türkiye arasında işgücü anlaşması imzalamadan önce Belçika Kömür Madenleri Federasyonu madenlerinde çalıştırmak için ihtiyaç duyduğu işçileri Ankara’da kendi başına açtığı büro vasıtasıyla gerçekleştirir (Aban-Unat, vd., 1976, s. 7). Benzer şekilde Almanya’da önemli bir liman şehri olan Hamburg’daki bazı şirketler de işgücü anlaşmasından önce Türkiye’ye yolladıkları temsilciler ile Almanya’ya işçi götürürler. Nitekim İİBK’nin o dönemlerdeki genel sekreteri, işgücü anlaşmasından önce resmî organizasyon ile Türk ve Alman İş ve İşçi Bulma Kurumlarının aracılığıyla Hamborner firmasına 292 işçi, Karlkübler firmasına 54 işçi gönderildiğini söyler (Erker, 1966, s.89). Bu akış sonucunda işgücü anlaşmasından bir yıl önce, 1960’ta, Almanya’da çalışan 2 bin 700 Türk işçisi bulunur (Abadan 36).

30 Ekim 1961’de imzalanan işgücü anlaşmasıyla, Türkiye’den Almanya’ya göç resmî bir anlam kazanır ve 1 Eylül 1961’den itibaren yürürlüğe girer. Anlaşmanın imzalanmasının ardından Almanya, İstanbul’da İrtibat Bürosu açar. Birkaç hafta sonra ilk Türk misafir işçiler (gastarbeiter) Almanya’ya gelir. Bunların içerisinde; zanaatkârlar, çiftçiler, inşaat işçileri ve aynı zamanda vasıfsız işçiler yer alır. Anlaşma vasıtasıyla ilk birkaç yıl içinde yaklaşık 870 bin Türk, Almanya’ya gitmeyi hedefler (NDR, 2021). Türkiye’de İş ve İç Bulma Kurumu (İİBK) ve Alman irtibat büroları vasıtasıyla resmi olarak Almanya’ya giden işçilerin yaklaşık %27-35’i vasıflı işçilerden olur (Gökmen, 1972, s. 184; Kozak, 1979; Abadan, 1964). Bu oran aynı dönemlerde Almanya’daki Yugoslav işçilerde %18’ken, Yunan işçilerde %2,2’dir. Türkiye’den göç eden işçiler, Türkiye’nin sanayileşmiş veya daha ileri olan kırsal bölgelerinden seçilmiş, vasıflı veya yarı vasıflı kişilerdir (Aker, 1972). Bu durumu göç eden işçilerin göç öncesi çalıştıkları sektör ve göç sonrasında çalıştıkları sektörlerin farklı olmasından da görmek mümkündür. Hatta birçok vasıflı işçi, Alman irtibat bürosuna kalifiyeleri hakkında yanlış bilgi vererek iş ihtiyacının o dönem en çok olduğu alanlarda vasıfsız işçi olarak başvururlar. Bu

nedenle Almanya’ya ilk göç edenlerin daha çok iyi eğitimli, tecrübeli ve bilgili olan yani Almanya’nın iş gücü ihracını dair bilgi sahibi olanlardan oluşur (Apak, 1993, s. 18).

İşgücü anlaşmasıyla birlikte hız kazanan Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü ile 1961 yılının sonunda 46’sı kadın, bin 476’sı erkek olmak üzere 1490 işçi gider (İİBK). Bu sayı 1962’de 10 kat artarak 532’si kadın olmak üzere 11 bin 185 işçi Almanya’ya resmi yollarla gider. 1970’lere kadar benzer şekilde artış göstererek ilerler bu süreç. Türkiye’den giden işçiler sırasıyla en çok demir-çelik, imalat endüstrisi, inşaat endüstrisi, madencilik ve giyim endüstrisinde çalışır (Abadan, 164, s. 28; Bundesanstalt für Arbeit, 1973). Kadınlarda da benzer bir sektörel dağılım olmasının yanı sıra göçün ilk yıllarında özellikle giyim ve terzilik alanında kadın istihdamının daha yoğun olduğu söylenebilir.

Yöntem

Veri Toplama

Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi; araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren, örgütsel ve klinik kayıtlar, resmi yayınlar, raporlar, kişisel günlükler ve açık uçlu anket cevaplarının incelenmesini içerir (Armstrong, 2021; Patton, 2018). Bu çalışmanın araştırma sorusu, 1961’de yayın hayatında olan gazetelerin belirli nüshalarını ele alacak olması, araştırmada doküman incelemesini gerekli kılmıştır. Dokümanların yazılı bir delil özelliğinin yanında sosyal olarak yapılandırılmış gerçekler olması ve belirli bir dönemde yaşanan olayın nasıl algılandığını da ortaya çıkarmaya katkı sunmuştur (Miller, 1997, s. 77). Buradan hareketle Miller’ göre, dokümanlarda yer alan içerikleri açıklığa kavuşturmak aynı zamanda kurumsal otoriteyi açıklığa kavuşturmanın bir yoludur. Bu aynı zamanda, belgelerin geçmiş bilgileri doğrulama ve eksik bilgileri tamamlama konusunda sağladığı önemli avantajı ifade eder.

Dokümanlara ulaşmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) yayınlamış olduğu “Sürelî Yayınlar Kataloğu”na başvurulmuş ve araştırma sorusu kapsamına giren gazeteler belirlenmiştir. Belirlenen gazetelere ulaşmak için TBMM Kütüphanesi ile Mayıs 2024 ayında iletişime geçilmiş, yasal izinler alındıktan sonra Haziran 2024 ve Eylül 2024 tarihleri haftanın belirli günlerinde TBMM arşivinde ve Milli Kütüphane süreli yayınlar bölümünde veriler toplanmıştır. 1961 senesinde ekim, kasım ve aralık aylarında yayın hayatında olan gazeteler TBMM kataloğundan seçilmiş, incelenecek olan gazeteler TBMM arşivinde mikrofilmde ve mikrofilme aktarılmayan bazı gazeteler ise matbu hali ile incelenmiştir. Her bir gazetenin ilgili ayları araştırmacılar tarafından her sayfası dikkatlice taranarak incelenmiştir. Bunun sonunda Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması veya Almanya’ya başta işçi olmak üzere göç ile ilgili olabilecek tüm içerikler kaydedilmiştir. Her bir gazete içerisinde kaydedilen içerikler ayrı bir dosyada toplanmıştır. Bu esnada detaylı bir incelemeyle kaydedilen bazı içeriklerin konu kapsamına girmemesi nedeniyle ayıklanmış ve nihai içerikler veri analiz için hazır hale getirilmiştir.

Örneklem

Çalışmamızda, 1961 yılında Almanya ve Türkiye arasında imzalanan İşgücü Anlaşması’nın imzalandığı ay olan Ekim ve imzalandıktan sonraki iki ay olan Kasım ve Aralık aylarında çıkan nüshalar incelenmiştir. Bu ayların belirlenmesindeki amaç işgücü anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte yıl içerisinde konuyla ilgili gündeme odaklanmaktır. Belirtilen tarihlerde yayın hayatında olan gazetelere, TBMM’nin yayınladığı süreli yayınlar gazete kataloğundan

ulaşmıştır. TBMM'nin yayınladığı bu katalog, günümüze kadar yayınlanmış ve yayınlanmakta olan gazetelerin tamamını içermektedir. Bu kapsamda araştırmanın evrenini TBMM'nin süreli yayınlar gazetesinde Ekim, Kasım ve Aralık 1961'de yayın hayatında yer alan yerel ve ulusal gazeteler oluşturur. Örneklemini ise belirtilen gazeteler içerisinde Almanya'ya işçi göçü veya iş gücü göçü kapsamında içerik içeren gazetelerdir.

Araştırma kapsamında incelenen gazeteler Tablo 1'de belirtilmiştir. Veri toplama sürecinde Tablo 1'de belirtilen 31 adet gazete incelenmiş, bunların 7'sinde konuyla ilgili herhangi bir içeriğe ulaşılmamıştır. İncelemeye dahil edilmeyen dört gazeteden biri olan Zafer Gazetesinin (1949-1981) araştırma kapsamı olan 1961 tarihinde yayın hayatında olmadığı, kapatıldığı tespit edilmiştir. Öncü gazetesinin 14 Kasım 1961-22 Kasım 1961, Son Havadis gazetesinin 9 Kasım 1961-22 Kasım 1961 tarihleri arasında yayınlanmadığı tespit edilmiştir. Tanin gazetesi ise 23 Kasım 1961 tarihinden sonra yayınlanmamıştır. Bu nedenle araştırma kapsamında yalnızca gazetelerin yayın hayatında olduğu nüshalar incelenmiştir.

Şekil 1.

Araştırma Kapsamında İncelenen Gazeteler

Gazete	Türü	Yayın tarihi	Ulaşılan İçerik
Akşam	Ulusal	1919-1981	19
Cumhuriyet	Ulusal	1924-	20
Dünya	Ulusal	1952-	10
Gece Postası	Yerel	1894-	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
Hakimiyet	Yerel	1954-	4
Halka ve Olaylara Tercüman	Ulusal	1955-	11
Hareket	Ulusal	1961-	3
Havadis	Ulusal	1956-	9
Hergün	Yerel	1947-80	28
Hürriyet	Ulusal	1948-	25
İstanbul/ Stanboul	Yerel	1931-	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
İstiklal Siyasi Tarafsız	Ulusal	1961-	1
Kudret	Ulusal	1946-62	6

Medeniyet	Ulusal	1954	8
Meydan	Yerel	1920-90	6
Milliyet	Ulusal	1950-	22
Mücadele	Yerel	1960-	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
Öncü	Ulusal	1960-	8
Rapor Ekonomik Politik	Yerel	1946-86	9
Son Havadis	Ulusal	1953-	7
Son Posta	Ulusal	1930-	6
Şehir	Ulusal	1956	4
Tanin	Yerel	1908-61	6
Tasvir	Ulusal	1960-	3
Ticaret	Yerel	1941-	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
Türkish News	Ulusal	1960-	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
Türkiye İktisat	Ulusal	1953-	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
Vatan	Ulusal	1923-78	10
Yeni Gün	Ulusal	1957-	3
Zafer	Ulusal	1949-81	İçeriğe Ulaşılamamıştır.
Zafer	Ulusal	1961-	1

Ayrıca bazı gazetelerin bu süreçte isim değişikliğine gittiği fark edilmiştir. Bu gazetelerden biri olan Gece Postası gazetesinin ismi değişmiş ve Son Posta adıyla yayın hayatına devam etmiştir. İncelenen Gece postası gazetesi Son Posta gazetesi olarak yayın hayatına devam ettiğinden dolayı Son Posta gazetesi araştırma kapsamında incelenmiştir. Araştırma kapsamında Meydan gazetesi isim değişikliği ile Ulus gazetesi; Tasvir gazetesi, Resimli Posta ismiyle; Rapor Ekonomi Politik gazetesi ise Demokrat İzmir ismiyle yayın hayatına devam ettiği için bu isimler kullanılarak incelenmiştir. Proje kapsamında incelenen gazetelerden Mücadele gazetesinin ve Stanboul/İstanbul gazetesinin nüshalarına TBMM

arşivinden ve Milli Kütüphane arşivinden ulaşılamamıştır. Sonuç olarak TBMM'nin süreli yayınlar kataloğundan hareketle oluşturulan ve bu doğrultuda incelenecek olan gazetelerden 24 adet gazete incelenmiştir.

Veri Analizi

İçerik analizinde araştırmayla ilgili veriler dikkatli, detaylı ve sistematik olarak incelenir ve yorumlanır. Buradaki amaç elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Baltacı, 2019; Braun & Clarke, 2013). Bu çalışma gazetelerden konuyla ilgili toplam 229 içeriğe ulaşılmış, bunlar yorumlayıcı içerik analizi sonucunda sistematik ve tümevarımsal olarak analiz edilmiş ve tema, kategori ve kodlara ulaşılmıştır. Tema ve kategorilerin oluşturulmasında verilerin ait olduğu kategoriye ne kadar bütünlük sağladığı veya anlamlı şekilde benzeştiği ile ilgili olan “iç homojenlik” ve kategorilerin arasında farkların ne derece kalın ve net olması yani çakışan kodların olmamasıyla ilgili “dış heterojenlik” sağlanmıştır (Patton, 2018, s. 465).

Bu araştırmada yapılan veri analizinde, temel alınarak üç aşamalı olan açık, eksenel ve seçici kodlama süreci izlenmiştir (Strauss & Corbin, 1998). İlk aşamada, ham veriler (çözümlemeler, alan notları, imgeler vb.) toplanarak analiz için hazırlanmış ve düzenlenmiştir. Araştırmacılar, elde edilen verileri bireysel olarak okuyarak açık kodlama sürecini gerçekleştirmiş ve temel kodları belirlemiştir. Bu aşamada, verinin dikkatlice incelenmesi ve anlamlı bir biçimde parçalanması sağlanmıştır. İkinci aşamada, açık kodlamadan hareketle eksenel kodlama gerçekleştirilmiş ve belirlenen kodlar arasındaki ilişkiler analiz edilerek kategori ve temalar oluşturulmuştur. Temalar arasındaki bağlantılar, verinin iç yapısını daha iyi anlamak amacıyla detaylı bir şekilde incelenmiş ve sistematik hale getirilmiştir. Son olarak, üçüncü aşamada seçici kodlama süreci tamamlanarak nihai olarak kodlar belirlenmiş ve bunların anlamı yorumlanmıştır (Glaser, 1978, s. 197; Neuman, 2020). Bu aşamada, araştırmacının temel bulguları ortaya konmuş ve veri analizi sürecinde ulaşılan sonuçlar bağlamsal bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir (bknz. Şekil 2 ve Şekil 3).

Şekil 2. Tema 1 Kodlama Haritası

Şekil 3. Tema 2 Kodlama Haritası

Verilerin analizi sonucunda iki tema ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki daha çok göç öncesi veya göç sırası olan göçün nedenini içeren, göçü tetikleyen ve göç sürecini etkileyen (1) *Göç Politikaları ve İşgücü Piyasası* temasıdır. Bir diğer tema ise daha çok göç sürecinin ardından mesken ülkede işçilerin durumlarına odaklanan (2) *Çalışma ve Sosyal Durumlar* temasıdır. Bu temaların ortaya çıkmasında incelenen gazete içeriklerinde belirgin bir şekilde konunun içerik edilmesinde göç öncesi ve göç sonrası anlamında bir farklılığın olması etkili olmuştur. Birinci temanın altında da (1.1) *İşgücü Talebi*, (1.2.), *İşçi Gönderimi Düzenlemeleri*, (1.3.) *İşgücü Transferleri* ve (1.4.) *İlanlar* kategorileri belirlemiştir. Bu kategorilerin her biri göç öncesi veya göç sürecine dair gazete içerikleridir. Gazete içeriklerinde göçün nedenlerine dair birçok içeriğin olması iş gücünü talep merkezli incelemeyi gerekli kılmıştır. Sonrasında başta işgücü anlaşması olmak üzere göçün yönetimine dair içeriklerin yaygın olması, *işçi gönderim düzenlemeleri* kategorisini oluşturmuştur. Bu düzenlemeleri takiben iş gücünün nasıl transfer edildiği, bu transfere kimlerin ne ölçüde katıldığını belirten içerikler bir diğer kategoriye oluşturmuştur. Son olarak birinci tema altında, Almanya'ya işçi gönderimine dair birçok ilanın gazetelerde yer alması bu kategoriye meydana getirmiştir. İkinci temanın oluşmasında işçilerin göç sürecinden sonra Almanya'da yaşadıklarına ve tecrübeleri belirleyici olmuştur. İlk kategori olan (2.1.) *çalışma koşulları*, işçilerin Almanya'daki eşit çalışma hakları, ayrımcılık veya ücretler gibi konuları kapsamaktadır. Bir diğer kategori olan (2.2) *işçilerin ve sosyal ve kültürel durumları* kategorisi de işçilerin göç sonrası durumlarını ele alarak Almanya'daki işçilerin aile ile ilişkilerini, Almanlarla kaynaşma gibi gazete içeriklerini kapsamaktadır.

Araştırmanın kapsamından bahsettikten sonra araştırmanın sınırlılıklarını belirtmekte fayda vardır. Sınırlılıklar; veri toplama ve çözümlemede kullanılan yöntem ve elde edilecek bulguların niteliğine göre araştırmadan yapılabilecek çıkarsamaların sınırlarının önceden belirtilmesidir (Jupp, 2006, s. 325). Bu çalışmanın birkaç sınırlılığı bulunmaktadır. Bu sınırlılıkların ilki örneklem ile ilgilidir. Araştırmada sadece 1961 yılının Ekim, Kasım ve Aralık ayındaki gazete nüshaları incelenmiştir. Ancak işçi göçünün 1961'de işgücü anlaşmasından önce başladığı ve işgücü anlaşmasından sonraki dönemde artış göstererek gerçekleştiği düşünülürse incelenen tarihlerin öncesinde ve sonrasında içeriklerin ve buna bağlı olarak bulguların yorumlanmasının değişebileceği muhtemeldir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı da

gazetelerde belirtilen içeriklerin teyidi noktasında şüphelerin olabilmektedir. Nitekim birçok gazete içeriklerinde Almanya'ya gerçekleşen haftalık göç veya Almanya'daki mevcut işçi sayısına dair veriler içerir. Ancak bu verilerin kaynağına dair içeriklerde herhangi bir atfın olmaması bu anlamda sorgulamaya açıktır. Araştırmanın bir sınırlılığı olmasa da not edilmesi gereken bir husus da farklı gazetelerde aynı içeriklerin aynı tarihlerde yer almasıdır. Örneğin 2 Kasım tarihinde aynı anda birçok gazete işgücü anlaşmasının yürürlüğe girdiğini dair aynı içeriğe sahiptir. Başka bir örnekte Almanya'ya göç eden ilk kadın kafilesiyle ilgili aynı günde farklı gazetelerin aynı içeriğe sahip olması gösterilebilir. Burada içeriklerin benzer kaynağa dayanması muhtemel olsa da her bir gazetenin içeriği farklı sunması bir çeşitlilik sağlar.

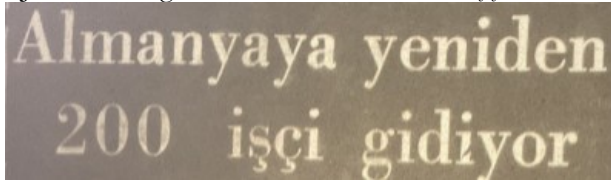
Bulgular

Tema 1: Göç Politikaları ve İşgücü Piyasası

İşgücü Talebi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşme noktasında önemli bir ivme kazanan Almanya'nın zamanla iş gücü ihtiyacı sürekli artış göstermesi sonucunda yabancı iş gücüne ihtiyaç duyar. Almanya bu ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye'den de işçi almaya başlar. Demir-çelik, maden, tekstil, otomotiv gibi sektörler başta olmak üzere endüstrinin birçok alanında işçi ihtiyacı olan Almanya'nın bu ihtiyacı dönemin gazetelerine yansır. Örneğin maden işçi talebine dair birçok içerik yer alır. Hatta Almanya'nın maden sektörü için işçi ihtiyacına Türkiye'de önemli maden şehirleri olan Zonguldak veya Somali maden işçilerin katıldığı da dönemin gazetelerine yansır (bknz. İçerik 1). Ayrıca Almanya'nın otomotiv sektöründeki yoğun işçi ihtiyacına binaen dönemin Köln Ford Taunus fabrikası müdürü Horst Bergemann Türkiye'ye bir çalışma ziyaretinde bulunur ve işçilerin Almanya'ya götürülmesi için görüşmelerde bulunur (bknz. İçerik 2). Müdürün bu ziyaretinin boşuna olmadığı zira 1964'te yılında Köln'deki fabrikalarda çalışan Türk işçi sayısı ortalama 40-50 civarırken Ford fabrikasında bu sayı 3800'tür (Abadan, 1964, s. 236).

İçerik 1: Zonguldak'tan Giden Madenci İşçileri

Kaynak: Hakimiyet Gazetesi, 18 Ekim

İçerik 2: Köln Ford Taunus Fabrikası Müdürünün Türkiye Ziyareti

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 23 Kasım

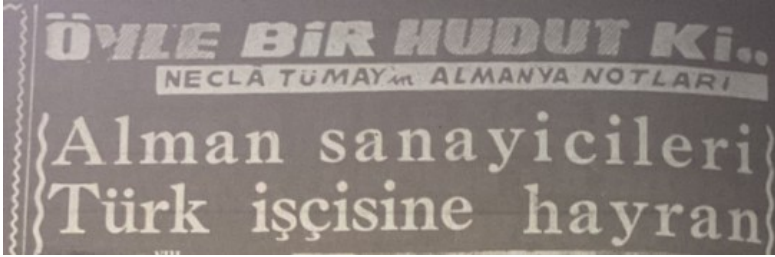
Almanya'nın iş gücü ihtiyacının yoğun olmasının yanı sıra Türk işçisinden aldığı verim, işverenin Türki işçisinden memnun kalmasına katkı sunar. Bu durum aynı zamanda Alman işverenlerinin Türkiye'den iş gücü talebini artırmasını da etkiler. 1970'lerde Almanya'daki Türk işçileri üzerine araştırma yapan Monson (1972) araştırmasında, Türk işçilerinin Alman işçilere oranla daha verimli olduklarını ancak dil engeli ve topluma uyum gibi etkenler nedeniyle daha geç öğrendiklerini belirtir. Bunun yanında 1960'lı yıllarda Almanya'da Büyükelçi olan Oğuz Gökmen (1972), Türk işçilerini ziyaret ettiği bir fabrikada Alman ustabaşının kendisine Türk işçilerden duyduğu memnuniyeti orada çalışan iki Türk'ün yaptığı iş üzerinden anlatır. Alman ustabaşı, "bütün yabancı işçiler arasında Türkler kadar eli işe yatkın yok." diyerek Türk işçilerinden duyulan memnuniyeti ifade eder (Gökmen, 1972, s. 198). Benzer şekilde Abadan da 1964'te yaptığı araştırmasında işçilerin işi hızlıca öğrenme gayretinde olduklarını ortaya koyar. Üstelik birçok işyeri, çalıştırdıkları yabancı işçilerin yerlerine Türk işçilerini almanın çıkarlarına daha uygun olacağından hareketle işletmelerine yoğunlukla Türk işçileri almışlar.

Bu durum o dönem Alman Sendikalar Birliği'nin dikkatinden kaçmamış ve işçiler arasında ayırım yapıldığı gerekçesiyle Alman Çalışma Bakanlığı'na yazılı bir müracaatta bulunmasına neden olmuştur (Erker, 1966, s. 96).

Almanya'da o dönemlerde çalışan Türk işçilerinin tecrübelerini aktaran birçok çalışma da Türk işçilerinin izin yapmadan ve mesaiye kalarak yoğun bir iş temposunda çalıştıklarını ortaya koyar (İyi, 2021; İyi & Cebe, 2024; Yıldız, 2023; Duman, 2018; Yırcalı, 1965, s. 62; Gür, 2004, s. 213). Tüm bunlar dönemin gazetelerine "Alman sanayicilerinin Türk işçilerine hayran" şeklinde konu olur (bknz. İçerik 3). Netice olarak Türk işçilerin kısa sürede para kazanıp dönme niyetlerinin de etkisiyle işi hızlıca öğrenmelerine katkı sunmuş ve işverenin Türk işçisini talep etmesini etkilemiştir.

İçerik 3: Alman İşverenin Türk İşçisinden Duyduğu Memnuniyet

Kaynak: Öncü Gazetesi, 19 Aralık

İşgücü talebinin artmasındaki bir diğer etken de Türkiye'nin içerisinde bulunduğu ekonomik durumla yakından ilgilidir. 1950'lerde köyden kente göçün artması ve kentlerde biriken iş gücü fazlasını ihraç etmek isteyen Türkiye, Almanya'nın bu ihtiyacını önemli bir fırsata çevirmek ister. Başta ülkedeki işsizliği azalma niyetinde olan Türkiye, iktisadi kalkınmasını ve işçilerin her anlamda niteliğini artırmak ister (Öncü Gazetesi, 2 Kasım). Türkiye'nin bu isteği dönemin gazetelerine de yansır ve iş gücü göçünün bizatihi devlet tarafından desteklenen bir politika olduğu anlaşılır. Bu dönemde birkaç gazete içeriğinde Almanya'ya işçi gönderimine şüpheyle yaklaşır ve işçilerin geri dönmeyeceği noktasında uyarıları olsa da içeriklerin birçoğunda Almanya'ya gerçekleşen işçi göçü ve işgücü anlaşması Türkiye için önemli bir fırsat olarak değerlendirilir (bknz. İçerik 4)

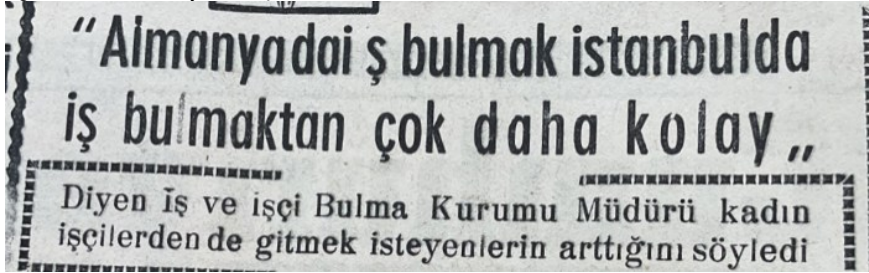
İçerik 4: DPT'nin Teklifi

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 8 Aralık

1961'de iş gücü talebini etkileyen bir diğer husus da işçilerin bireysel arzularına dayanır. İçeriklerden görüldüğü üzere para kazanmak hedefiyle birçok işçi Almanya'ya gitmek ister. Bu dönemde bazı içerikler Almanya'da, İstanbul'a göre iş bulmanın kolaylığına, Almanya'nın taşı toprağının altın olduğuna veya işçilerin çeşitli birikimler yapmak için bireysel arzuları olduğunu belirtir (bknz. İçerik 5). Ayrıca gazetelerdeki bu içeriklerin de ilgili işçilerin Almanya'ya gitme arzusunu etkileme ihtimalinin yüksek olduğu düşünülür.

İçerik 5: Almanya'da İş Bulmak

Kaynak: Her Gün Gazetesi, 29 Ekim

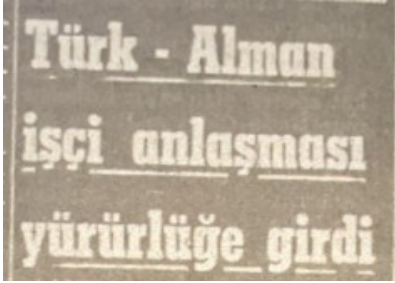
İşçi Gönderimi Düzenlemeleri

1955'ten bu yana başta eğitim ve staj olmak üzere çeşitli nedenlerle Türkiye'den Almanya'ya göç rotaları oluşur. Almanya'nın iş gücü ihtiyacı nedeniyle bazı kişilerin girişimi veya Almanya'daki şirketlerin inisiyatifiyle Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü yolu da açılır. Bu yol işgücü anlaşmasının imzalanmasıyla gerçekten de sadece resmî bir anlam kazanır. Bu nedenle işgücü anlaşmasının tarihi olarak sadece sembolik bir değeri olduğu dahi iddia edilebilir. İşgücü anlaşması imzalanmadan önce de Ekim ayının başlarında birçok gazete İİBK vasıtasıyla işçilerin zaten Almanya'ya gönderildiği yazar. Muhtemelen Almanya'ya işçi gönderimi İİBK tarafından Eylül 1961'de başlamış olabilir. Zira 30 Ekim 1961'de imzalanan işgücü anlaşması

1 Eylül 1961 itibarıyla yürürlüğe girer. Ayrıca Almanya'nın 1960'ların sonunda Türkiye'de çalışma ziyaretlerinde bulunması ve Türkiye'deki iş gücü potansiyelini araştırması bunu kanıtlar niteliktedir (Abadan, 1964). Ek olarak hiçbir gazete işgücü anlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1961 günü yayınladığı nüshasında işgücü anlaşmasının imzalandığına dair bir içeriğe sahip olmaması da aslında işgücü anlaşmasının imzalandığı tarihten çok öncesinde İİBK'nın süreci başlattığına dair bir işaret olabilir. Sadece bazı gazetelerin içerikleri işgücü anlaşmasından çok sonra işgücü anlaşmasının imzalandığına dair bir içeriğe sahiptir (bknz. İçerik 6)

İçerik 6: İşgücü Anlaşması Yürürlüğe Girdi

Kaynak: Havadis Gazetesi, 2 Kasım

İşçi gönderiminin resmîyet kazanmasıyla birlikte Türkiye tarafından İİBK, Almanya tarafından da İstanbul'daki Alman İrtibat bürosu işçi göçüne dair süreci düzenleyen kurumlar olarak görev almışlardır. Böylelikle işçi gönderiminde disiplin eksikliği, Türk işçilerinin özlük haklarının korunmaması ve çalışma koşullarının düzensizliği gibi problemler giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim işgücü anlaşması kapsamında belirlenen yasal kurumların dışında kaçak yollarla Almanya'ya gitmeye çalışan veya Almanya'ya götürülmek üzere dolandırılan kişiler de olmuştur. Dolayısıyla, işçi gönderiminin hükümetlerin kontrolünde olması gerektiği savunulmuş ve bu şekilde organizasyonun daha düzenli olması hedeflenmiştir (Yalçın, 2004). Nitekim 12 maddeden oluşan ve resmî ismi "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk İşçilerinin Almanya'da İşe Yerleştirilmelerine Dair Anlaşma" olarak kayıtlara geçmiştir. Böylelikle işçilerin Almanya'da istihdam edilecekleri sektörler ve iş yerleri belirlenerek göç sürecinin daha organize ve verimli bir şekilde yönetilmesi hedeflenmiştir (ÇSGB, 2014).

Alman İrtibat Bürosu'na 1961'den iş gücü akımının durdurulduğu 1973 yılına kadar 2 milyon 300 bin Türk işçisi başvurmuş ve bunların 605 bininin başvurusu "uygun" damgasını alır (Duman, 2018, s. 11). Uygun olmayanların çoğunluğu ise sağlık durumları nedeniyle reddedilir. Bu durum gazete içeriklerine de yansır ve dışı çürük olanın dahi Almanya'ya gidemediği belirtilir (bknz. İçerik 7). Hatta bu dönemde Türk ve Alman basınında İstanbul'daki Alman İrtibat Bürosu, sağlık muayenesini yeterli titizlikle yapmadığı gerekçesiyle eleştirilir. Nitekim birçok işçi Almanya'ya vardktan sonra sağlık durumlarının iyi olmaması nedeniyle fabrika tarafından tekrar Türkiye'ye iade edilir (Abadan, 1964, s. 57). Bu noktada Türkiye'de işçi seçiminde etkili olan görevlilerin bazı suistimalleri olabileceği dile getirilir (Paine, 1974). Bir ihtimal de Gökhan Duman'ın bahsettiği gibi, 1961 yılında Alman İrtibat Bürosu çevresindeki esnafın bu durumu fırsata çevirmesidir. Örneğin bazı taksiciler içeride tanıdığım var diyerek

başvuran işçilerin evraklarını hemen sıraya sokabileceğini, fırıncının cama bir kağıt asarak vize işlemlerinin takip ettiğini veya o bölgede nam salmış kazuratçı Kayserili Mehmet Akyazı'nın Almanya'ya gitmek için sağlık muayenesine girecek kişilere yardımcı olması gibi örnekler işçi gönderimi sürecinde bazı suistimallerin oluşmasına yol açabilmiştir (Duman, 2018, s. 12-15).

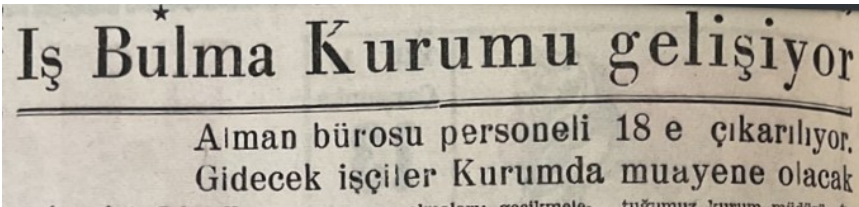
İçerik 7: Dışı Çürük Olan Almanya'ya Gidemiyor

Kaynak: Son Havadis Gazetesi, 21 Ekim

Almanya'ya işçi göçünün hızlı bir şekilde artış göstermesi hem Alman İrtibat Bürosu'nun büro personelinin artırılmasına hem de Türk yetkili kurumların işlemleri hızlandırması için kurumsal kapasitelerine geliştirmesine neden olur (bknz İçerik 8). Yoğunluğa yetişebilmek için yine Alman İrtibat Bürosu daha sonra Ankara'da da bir irtibat bürosu açmaya ihtiyaç duymuştur (Erker, 1966). Dönemin Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit, İİBK'yı ziyaretinde kurumsal kapasitenin geliştirileceğini ve işçilerin müracaatı sonrasında hızlıca Almanya'ya gönderileceğini ifade eder (bknz. İçerik 9). Hatta işçi gönderiminin artış göstermesiyle pasaportların sadece İstanbul'dan alınması uygulamasından vazgeçilmiş ve Ankara'dan da alınabilmesi yönünde ıslahatlar yapılmıştır. İşçi başvurularının sürekli artması İİBK'nın kurumsal kapasitesini geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda İİBK bünyesinde Dış Münasebetler Müdürlüğü'nü ihdas etmiş ve bu genel müdürlüğe bağlı olarak İstanbul ve Ankara'da birer Dış Hizmetler İl Müdürlükleri kurmuştur (Erker, 1966, s. 98). Böylelikle 1961 yılında işçi gönderimi ile ilgili başta işgücü anlaşmasının imzalanmasının yanında işçi sevkiyatının daha hızlı olması için çeşitli alanlarda çalışmalar yapılır.

İçerik 8: Alman İrtibat Bürosu'nun Kurumsal Kapasitesini Geliştirmesi

Kaynak: Her Gün Gazetesi, 13 Aralık

İçerik 9: İşçi Ataşeliklerinin Açılması

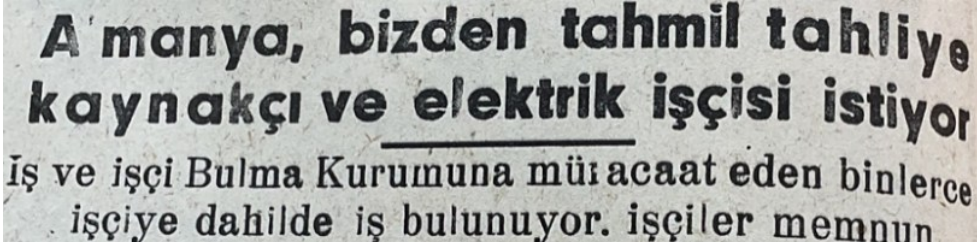

Kaynak: Akşam Gazetesi, 7 Kasım

İşgücü Transferleri

Gazetelerin birçoğu neredeyse Almanya'daki mevcut işçi sayısı, gönderilen işçi sayısı veya sırada bekleyen işçi sayısına dair çeşitli içerikler paylaşırlar. Her Gün gazetesinin 29 Ekim 1961 nüshası, Almanya'ya gitmeyi bekleyen 42 bin işçinin olduğunu, bunların 17 bininin İstanbul'dan geri kalanının da Anadolu'dan olduğunu yazar. Benzer şekilde birkaç gazete daha 40 bin işçinin sıra beklediğine değinir. Aynı zamanda haftalık Almanya'ya giden işçilerin sayılarını belirten çok fazla içeriklerin olduğu söylenebilir (bknz. İçerik 10).

İçerik 10: Giden ve Yerleşen İşçi Sayısı

Kaynak: Her Gün Gazetesi, 18 Ekim

İşgücü transferleri içerisinde sıklıkla ön plana çıkan bir diğer içerik de kadınların göçüyle ilgilidir. Birçok gazetenin farklı nüshası 1961 yılında Almanya'ya giden kadınlardan bahseder. Her ne kadar erkeklere oranla kadınların bu tarihte Almanya'ya işçi olarak gitmesi daha az olsa da veya işçi transferleri daha çok bekar erkeklerin dair içerikler olsa da iş gücü transferinin ilk anından beri kadın işçilerin göçü de bu sürecin önemli bir gerçeğidir (bknz. İçerik 11). Aynı içerik Son Havadis gazetesinde de yer almakta ve bu durum 25 Ekim 1961'de ilk kadın işçi kafilesinin Almanya'ya gittiğini doğrular niteliktedir. 13 kadından oluşan bu ilk kadın işçi kafilesinin Almanya'da Minden şehrinde yer alan konfeksiyon fabrikasında çalışacakları belirtilir.

İçerik 11: Almanya'ya Giden İlk Kadın İşçileri

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim

Türkiye'den Almanya'ya vasıflı işçi göçünün bir diğer göstergesini kadınların göçü üzerinden de görmek mümkündür. Göçün ilk yıllarında göçen kadınların çoğu şehir merkezlerinde yaşayan, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olmayan ve daha çok lise veya sanat okulu mezun olan kişilerden oluşur. Almanya'da bütün mesleklerde kadınlar için açık işyeri adedi çalışmak isteyen kayıtlı kadınların adedinden çok daha fazla olduğu için Almanya'ya sevkleri hızlı olur (Marquard, 1967). DPT adına araştırma yapan Abadan-Unat da 1964'teki araştırmasında, Almanya'daki kadın işçilerin erkek işçilere nazaran daha yüksek bir eğitime sahip olduklarını, büyük şehirlerde oturan orta tabakadan olduklarını ve Almanya'ya gitme noktasında aile ve sosyal çevrelerinin baskısı nedeniyle gerçekleştiremedikleri Batılı yaşama karşı duydukları özlemle göç ettiklerini açıklar (Abadan, 1964, s. 226).

Gazetelerin kadınların göçü ile ilgili içerikleri dikkatle incelendiğinde giden kadınların çoğunlukla terzilik alanında çalışmaya gittiğini ve sanat enstitüsü mezunları olduğu görülür (bknz. İçerik 12). Nitekim başka bir çalışma da Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde bir konfeksiyon firması, Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü bitiren öğretmen kadınları işçi olarak Almanya'ya götürdüğünü aktarır (Gür, 2004, s. 105). Ancak iş gücü göçünün sonraki dönemlerinde kadınlara daha çabuk sıra gelmesi ve eşlerin bunu fırsata çevirme niyetiyle şehir merkezlerinin dışına taşar kadınların göçü.

İçerik 12: Almanya'ya Giden ve Sanat Okulu Mezunu Olan Kadınlar

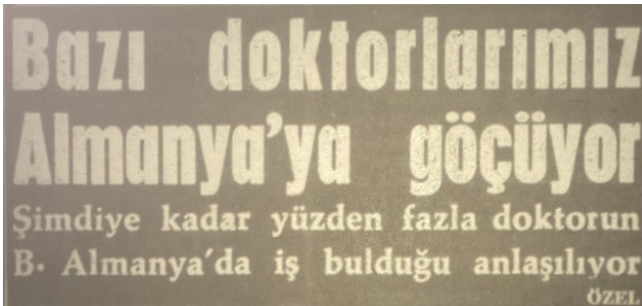

Kaynak: Havadis Gazetesi, 25 Ekim

Türkiye'den Almanya'ya iş gücü transferlerinde vasıflı veya nitelikli işçilerin göçü önemli bir gündem olur. Hatta Birinci Kalkınma Planı başta olmak üzere birçok kamu belgesinde işçi göçü desteklenmesine karşın vasıflıların göç etmemesi vurgulanır. Üstelik bazı gazete içeriklerinde doktor ve hemşirelerin göç ettiği aktarılır (bknz. İçerik 13). Üstelik 1961'de Türkiye'den başta Almanya'ya olmak üzere hatırı sayılır sayıda hekim ve hemşire göçünün de yaşandığı görülür. Bu durum o dönem çeşitli araştırmalara konu olsa da (Abadan-Unat & Kemiksiz, 1986, s. 10), hekimlerin Almanya'ya göçü devam etmiş ve 1970'lerde Almanya'da her 100 doktordan birinin Türk olmasına yol açmıştır (Gökmen, 1972, s. 81).

Ayrıca 1955'ten bu yana eğitim almak için Almanya'ya eğitim göçü kapsamında gidenler de bazı gazete içeriklerine yansır. Hatta bu gençlerin çeşitli lokallerde bir araya geldikleri veya eğitim göçü kapsamında giden iki öğrencinin bir lokanta açtıkları bile bu dönemin içeriklerine yansır (bknz. İçerik 16). Hatta bu gençlerin Almanya Türk Öğrencileri Federasyonu ismiyle bir araya geldiği ve Yaprak isimli bir dergi yayınladıkları bilinir (İşgüzar, 1968, s. 48). Bunun yanında o dönemlerde Münih'te öğrenci olarak bulunan bir kişi harçlığını çıkartmak için şehre gelen Türk işçilerine çevirmenlik yaptıklarını belirtir (Gür, 2004, s. 155).

İçerik 13: Doktorların Almanya'ya Göçü

Kaynak: Ulus Gazetesi, 18 Aralık

Türkiye ve Almanya arasındaki işgücü anlaşmasında, işçilere bir yıllık çalışma vizesi verilir ve ihtiyaç olması halinde iki yıla kadar uzatılabilir. Rotasyon usulüne dayanan bu sistemde işçilerin sadece belirli bir süre çalışıp Türkiye'ye geri dönmesi ve yerine yeni işçilerin gelmesine dayanan bir iş gücü sirkülasyonu esas alınır. Böylelikle Almanya Türk işçilerinin kalıcı olmasını başta ön almak ister. Ancak birçok gazete içeriği de benzer şekilde uyarıcı bir dille işçilerin geri dönüşlerine şüphe ile yaklaşarak geçici olması planlanan iş gücü transferinin kalıcı olabileceğini varsayar. Nitekim göçün hemen ilk yıllarında işçilerin kalıcı olabileceğine dair güçlü emareler belirmeye başlar (Abadan, 1964). Dolayısıyla 1961'deki Türk iş gücü transferinin kalıcılığı o dönem ön görülmesi zor olsa da geri dönüşün gerçekleşmemesi günümüzde Avrupa'da oluşan diasporik toplumun ilk adımlarıdır.

İlanlar

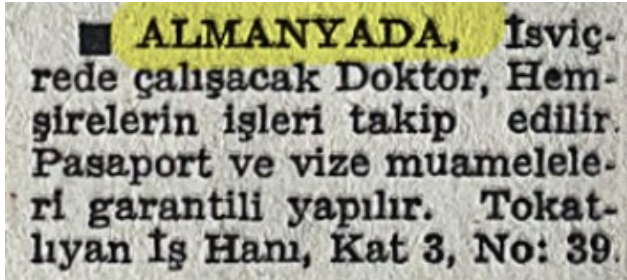
İşgücü transferlerinin gerçekleşmesine paralel olarak hem Türkiye'de hem de Almanya'da seferlerin yapılacağına dair gazetelerde sıklıkla ilan içerikleri yer alır. Bunların bazılarının dolandırıcılık içeren ilanlar da olabileceği muhtemeldir. İlanlar Türkiye'den Almanya'ya araba veya otobüs seferlerine dair içeriklerken bazıları da Almanya'dan Türkiye'ye işçilere özel tarifeye uygun tren seferlerine dair içeriklerdir (bkznz. İçerik 14). Bu dönemlerde gazetelerde sık sık yer alan içeriklerden bir diğeri de Almanya'nın ihtiyaç duyduğu iş gücünün sektörel ananlarıyla ilgilidir. Örneğin gazetelerde Almanya'da inşaat veya teknik alanda çalışacak kalifiye usta, teknisyen, makinist, tornacı, terzi, berber, makineci, çilingirci gibi ilanlar yer alır. Hatta birkaç ilanda Almanya'nın doktor ve hemşire ihtiyacı da yer alır (bkznz. İçerik 15). Bu durumu yukarıdaki doktorların göçü içeriğiyle birlikte değerlendirdiğimizde bu dönemlerde Almanya'ya doktorların göçüne dair önemli bir eğilimin olduğunu ortaya koyar. Bu da yine 1961'lerde Türkiye'den vasıflı ve nitelikli kişilerin Almanya'ya göç ettiğini gösterir.

İçerik 14: Almanya'ya Otobüs Seferi İlanı

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, 12 Aralık

İçerik 15: Almanya'ya Gidecek Doktorların İşlemlerine Dair Danışmanlık İlanı

Kaynak: Son Havadis, 7 Kasım

Almanya'ya giden işçiler, işgücü anlaşmasından çok önce de resmî veya gayri resmî yollarla çalışmaya giderler. Gazetelerde yer alan ilanlar içerisinde sıklıkla karşılaşılan bir diğer ilan türü de Almanya'ya gideceklere sunulan danışmanlık hizmetleri ile ilgilidir. Demokrat İzmir Gazetesi'nin 30 Ekim 1961 nüshasının beşinci sayfasında, "ALMANYA'DA çalışmak isteyenlere malûmat verilir, yol gösterilir." şeklinde yer alan ilan her türlü danışmanlık hizmetinin verilebileceğini ifade eder (bkz. İçerik 16). Benzer şekilde bu minvaldeki birçok ilanın içeriğinin belli olmaması Almanya'ya gidecek işçileri dolandırması da muhtemeldir.

İçerik 16: Almanya'ya Gideceklere Danışmanlık Hizmeti

Kaynak: Demokrat İzmir Gazetesi, 30 Ekim

Bu dönemde gazete içeriklerinde dikkat çeken bir ilan tipi de dil ve beceri kurslarıdır. Birçok gazete baş sayfada Almanca kursu veya Almanya'da çalışmak isteyenlere yönelik meslek kazandırma olarak tanımlanacak beceri kursları ilanını paylaşır (bkz. İçerik 17). Özellikle dil kurslarına dair içeriklerin sıklığı dikkate alındığında, bu kurslara katılabilecek kişilerin bilgi, beceri ve gerekli eğitime sahip olması gerekir. Bu gereklilik de göçün ilk yıllarında Almanya'ya giden işçilerin belirli bir eğitim seviyesinde olduğu, en azından okuma-yazma düzeyinde olduğu, iddia edilebilir.

İçerik 17: Beceri Kursu İlanları

Kaynak: Kudret Gazetesi, 9 Kasım ve 12-20 Kasım

Çalışma ve Sosyal Durumları

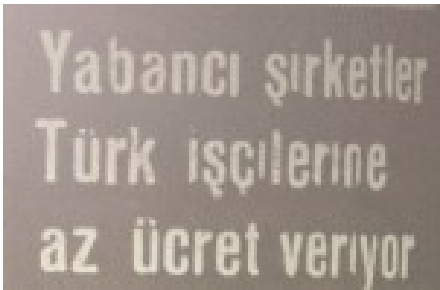
Almanya’ya göç eden Türk işçilerin, göç sonrası süreçte Almanya’ya ulaşmalarına müteakip çalışma koşullarının nasıl olduğu, işçilerin Almanya’daki sosyal ve kültürel durumları gündeme gelmeye başlar. Bu gündem dönemin gazete içeriklerine de yansır ve işçilerin umduklarını bulamadıkları, Almanya’nın anlatıldığı gibi olmadığı veya Türk işçilerin Almanlarla kaynaşmadığı, işçilerin aileleriyle kopukluklar yaşadıkları gibi içerikler yer alır. Bu kategori içerisinde Türk işçilerinin göç sonrasında Almanya’da tecrübe ettikleri durumları içeren kategori ve kodlar tartışılacaktır.

Çalışma Koşulları

Almanya’da çalışma iznine kavuşan Türk işçilerinin iş sözleşmelerinde, “Türk işçisi ücret, çalışma şartları ve iş emniyeti bakımından, o iş yerinde çalışan ve aynı işi yapan Alman işçilerden daha gayri müsait bir muameleye tabi tutulamaz.” ibaresi ile Alman işçilerle Türk işçilerinin eşit çalışma şartlarına kâğıt üzerinde sahip oldukları güvence altına alınır. Bu güvence aynı zamanda işgücü anlaşmasının 6. maddesinde de vurgulanır. Buna göre kabul edilen Türk işçisi için, Almanca ve Türkçe bir çalışma mukavelesi tanzim edilir ve bu çalışma mukavelesi bir taraftan işveren diğer taraftan da işçi tarafından imzalanır ve İİBK ile Alman İrtibat Bürosu tarafından “görölmüştür” damgası ile damgalanır.

Yasal güvencele rağmen Almanya’daki Türk işçilerinin daha düşük ücret aldığı ve hatta Türk kadın işçilerinin erkek işçilere nazaran daha da düşük ücret aldığı görülür. Nitekim Dünya Gazetesi’nin 9 Aralık 1961 nüshasının 4. sayfasında bu durum “Yabancı Şirketler Türk İşçilerine Az ücret Veriyor” haber başlığı ile yer alır (bknz. İçerik 18). Ancak, gazete içeriklerinde işçilerin eşit çalışma hakları değil aynı zamanda karşılaştığı ayrımcılık da önemli bir konu olarak yer alır. Bu durum 1970’lerde Türk işçisi kılığına giren gazeteci Günter Wallraff’ın da belgeseline konu olmuş. Wallraff Türk işçisinin Alman işveren tarafından suistimal edildiği, düşük ücret aldığı ve kötü koşullar altında çalıştığını belgeler.

İçerik 18: Eşit Haktan Mahrum İşçiler

Kaynak: Dünya Gazetesi, 9 Aralık

Çalışma koşulları içerisinde ayrıca Türk işçisinin çeşitli şikâyetleri veya uygunsuz iş koşullarında çalıştıklarına dair konular gazetelerin içeriklerine yansır. Farklı gazetelerde birçok defa “sis fabrikasında çalışan Türk işçileri” içeriği göze çarpar (bknz. İçerik 18). Bazı gazetelerin eldivenli Müslümanlar veya domuz etiyle teması kesen eldivenler olarak başlık attığı bu içeriği

göre; Alman sosis fabrikasına sahip bir işveren, fabrikanın bulunduğu şehirde Alman İş Kurumu'na başvurmuş ve işçi talebinde bulunmuştur. Ancak Alman İş Kurumu elinde yabancı işçi olmadığını, Türk işçisinin de domuz eti olması nedeniyle bu işe uygun olmadığını gerekçe göstererek işverenin işçi talebini reddeder. Bunun üzerine ilgili fabrika müdürü ısrar eder, Türk işçilerinin eldivenle çalışacağını ve domuz etiyle temas halinde olmayacağını belirtmesi üzerine bu fabrikada 12 Türk işçisi işe başlar. Bu minvalde bir içeriğe pek rastlanmasa da aynı konunun farklı gazetelerde içerik edilmesi anlamlıdır. Bunun yanında yine işçilerin Almanya'daki çalışma şartları ile ilgili eleştirilerine ses veren bazı içerikleri de bu dönemki gazete içeriklerinde görmek mümkündür.

İçerik 18: Sosis Fabrikasında Çalışan 12 Türk İşçisi

Kaynak: İstiklal Gazetesi, 29 Aralık

İşçilerin Sosyal ve Kültürel Durumları

Göç sonrası konularından biri de işçilerin Almanya'da Türkiye'de kalan aileleriyle ilişkileri, Almanlarla kaynaşma veya işçi yerleşimi gibi sosyal ve kültürel konulardır. Belirli bir birikim yapmak için Almanya'ya gelen bazı Türk işçilerinin aile ilişkilerinde kopukluk yaşadığı söylenebilir. Bu dönemde giden Türk işçileri evli olmalarına rağmen Almanya'da bulundukları süre zarfında kadınlarla çeşitli ilişkiler geliştirirler. Bu durumların benzeri gazete içeriklerine yansır ve geride kalan işçilerin ailelerine mektup veya para göndermediği ve aileleriyle ilişkisini kopardığı şeklinde konu olur (bknz. İçerik 19).

Gülten Dayıoğlu, Almanya'ya çalışmaya giden Türk işçilerinin geride kalan eşlerinin sosyal, ruhsal veya cinsel bunalımlarını "Geride Kalanlar" isimli kitabında anlatır. Evli olan ve köyde yaşayan işçilerin eşleri genelde kayınvalide ve kayınpederleri ile birlikte yaşamak zorunda kalmış, bu zorunluluk da kadınlar üzerinde sosyal anlamda ciddi bir baskı oluşturmıştır. Hatta Dayıoğlu, geride kalan kadınların birçoğunda benzer ruhsal hastalık, bunalım ve sorunların meydana geldiğini gözlemler.

İçerik 19: Türk İşçilerinin Türkiye'de Kalan Aileleriyle İlişkileri

Kaynak: Her Gün Gazetesi, 23 Aralık

Her ne kadar Almanya'daki Türk işçilerinin kalıcılığı ile kamusal alanda varlığının belirginleşmesi tecrübe ettikleri ayrımcılık, ırkçılık veya dışlanma gibi hadiseler yaygınlaşsa da işçi göçünün ilk yıllarında Almanya'da yabancı işçilere karşı bir hoşgörü ve iyi niyetin olduğu gazete içeriklerine yansır. Hatta Almanya'ya gelen bir milyonuncu işçiye bir televizyon hediye edilir. 1961 yılında Ruhr Havzası'nda, Duisburg'da işçilerin kaldığı yerleşim yeri "Küçük Türkiye" olarak anılır. Hatta içeriğin devamında Almanların türkü okuyan Türklere hayran olduğu belirtilir (bknz. İçerik 20). Bir Almanın anlattıklarına dayanan bu içeriğe göre başta kendisinin Türk işçilerine karşı belirli bir ön yargısı olsa da bunun hızlıca kırıldığı aktarılır.

İçerik 24: Almanya'da Küçük Türkiye

Kaynak: Hür Vatan Gazetesi, 25 Ekim; Her Gün Gazetesi 28 Kasım

Sonuç Yerine

1955'ten bu yana başta eğitim ve staj nedeniyle 1960'lara doğru da işçi göçü şeklinde Türkiye'den Almanya'ya göç akımı artış gösterir. Bu akışa yasal bir çerçeve sunmayı hedefleyen iki ülke, 30 Ekim 1961'de işgücü anlaşması imzalar ve 1 Eylül 1961'den itibaren göç akışı resmi bir boyut kazanır. Göç akımı dönemin yerel ve ulusal basınında da hatırı sayılır bir yer bulur. Bu araştırmada 1961 yılının Ekim, Kasım ve Aralık ayında Türkiye'de yayın hayatında olan yerel ve ulusal gazetelerinin Almanya'ya göç ve işgücü anlaşması ile ilgili konuları nasıl içerik edindiğine odaklanır. Bunun sonucunda belirtilen tarihlerde yayın hayatında olan 31 gazete incelenmiş ve bu gazetelerde konuyla ilgili 229 içeriğe ulaşılmıştır. Nitel yöntemlerle elde edilen veriler, daha sonra tematik içerik analizi kapsamında analiz edilmiş ve sonucunda Almanya'ya işçi göçüyle ilgili göç öncesi ve göç sırası ile göç sonrası olmak üzere iki tema ve bu temalara bağlı kategori ve kodlar oluşmuştur. Bu kod haritası incelendiğinde Almanya'ya işçi göçüyle ilgili olarak iki temel iddiaya ulaşılmıştır.

İlki (1) gazetelere yansıyan içeriklere bakıldığında Almanya'ya giden ilk işçilerin vasıflı ve eğitilmiş kişilerin olmasıdır. Bu iddiayı 1961'de gazetelerde yaygın olan dil kursları ile ilanlarla da desteklemek mümkündür. Nitekim dil kurslarından başarılı bir sonuç alabilmek için belirli bir eğitim seviyesi gereklidir. Ayrıca kadın işçilerinin göçü iddiayı destekler. 1961'de Almanya'ya giden kadın işçilerin ekseriyeti dönemine göre iyi bir eğitim seviyesine sahip ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksektir. Nitekim Abadan'ın araştırmasında kadınlarla ilgili bu durumu ilk olarak ortaya koyar. Hem giden kadınların eğitim durumu hem de gazetelere yansıyan içerikler kadınların enstitü mezunları arasından olduğunu gösterir. Ancak sonraki yıllarda Almanya'ya işçi göçü kamu kurumlarının teşvik ve yönlendirmesiyle köylere ulaşır. Örneğin afet bölgelerine veya Köy Kalkındırma Kooperatifleri'ne (KKK) kotalar konarak Anadolu'dan da işçi gönderimi devlet eliyle desteklenir. Bu nedenle Almanya'ya işçi göçünün ilk yıllarından en az 1961 yılının sonlarına kadar Almanya'ya göç edenlerin çoğu kentli, kent merkezinden, vasıflı ve eğitilmiştir. Sonraki yıllarda gerçekleşen işçi transferleri Anadolu'daki şehirler dahil edilir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bir diğer iddia da (2) İİBK'nın işgücü anlaşmasından önce de Almanya'ya işçi transfer etmesidir. Nitekim birçok gazete içeriği Ekim 1961'teki nüshalarında İİBK'nın Almanya'ya işçi transfer ettiğine dair içeriklere sahiptir. Örneğin Hürriyet gazetesinin 15 Ekim 1961 nüshasında 45 bin işçinin Almanya'ya gitmek için müracaat ettiği veya Her Gün gazetesinin 29 Ekim 1961 nüshasında 43 bin işçinin 17 binin İstanbul'dan olduğu gibi içerikler bu durumu kanıtlar. Bir ihtimal olarak işgücü anlaşmasının 1 Eylül 1961 itibarıyla yürürlüğe girdiği dikkate alındığında İİBK'nın bu tarihten sonra göndermeye başladığı düşünülebilir. Ancak burada bir gazete içeriğinde Kütahya'dan İİBK'ya başvuran bir işçi ile yapılan mülakatta işçinin bir yıldır Almanya'ya gitmek için sıra beklediği ve işçi sitem ederek giden kişilerin sadece İstanbul'dan mı olduğunu sorgular. Bu nedenle Kütahya'daki işçi örneği İİBK'nın hangi tarihte resmi olarak işçi transferine başladığını belirsizleştirir. Bu soru cevaplanmaya muhtaç bir konu olarak durmaktadır.

Mevcut literatürde işgücü anlaşmasının 30 Ekim 1961'de imzalandığına dair bilgilere sıkça rastlanırken anlaşmanın 1 Eylül 1961'de yürürlüğe girdiğine dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada incelenen gazete nüshaları, 1 Eylül 1961 tarihinde anlaşmanın yürürlüğe girdiğini sıklıkla bahseder. Bunun yanı sıra, ilk yıllardan itibaren kadın işçilerin de göç sürecine aktif olarak katıldığı rahatlıkla söylenebilir. Özellikle terzilik sektörlerinde çalışmak üzere

Almanya'ya giden kadın işçilerin varlığı, dönemin gazete haberlerinde açıkça yer alır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu veriler doğrultusunda, iş gücü göçünün ilk yıllarına dair daha anlaşılır yorumlar yapabilmek adına Almanya özelinde de benzer bir araştırma yapılması önerilir. Ayrıca yine Türkiye özelinde işgücü anlaşmasından önceki ay ve yılların da incelenmesi cevabı aranan sorulara cevap verebilir. Türkiye kaynaklı gazete haberleri kadar, Almanya'da yayımlanan yerel ve ulusal gazeteler üzerinden yapılacak bir inceleme, iş gücü göçünün iki taraflı dinamiklerini anlamada katkı sağlar.

Kaynakça

- Abadan, Nermin. Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları. Ankara: DPT, 1964.
- Abadan-Unat, Nermin, Ruşen Keleş, Rinus Pennin, Herman Van Renselaar, Leo Van Velzen ve Leyla Yenisey. Göç ve Gelişme: Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık, 1976.
- Abadan-Unat, Nermin ve Neşe Kemiksiz. Türk Dış Göçü 1960–1984 Yorumlu Bibliyografya. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986.
- Acar, Erhan. “1960–1965 Döneminde Türkiye'den Almanya'ya İşçi Göçleri.” Troy Academy 8, no. 1 (2023): 38–69.
- Ağca, Ahmet Deniz. Avrupa'ya İşçi Göçüne Yönelik Türk Milliyetçiliği Yaklaşımı – Devlet Gazetesi Örneği (1968–1977). Yüksek lisans tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, 2020.
- Aker, Ahmet. İşçi Göçü: Nisan 1970 ile Nisan 1971 Arasında Almanya'ya Giden Türk İşçileri Üzerine Sosyo-Ekonomik Bir Örnekleme Araştırması. İstanbul: Sander Yayınları, 1976.
- Akşit, Bahattin. “İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış.” In Türkiye'de İç Göç, edited by Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, and İsmail Aydingün, 22–37. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Apak, Sudi. Yurt Dışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Armstrong, Chanda. “Key Methods Used in Qualitative Document Analysis.” OSF Preprints 1, no. 9 (2021).
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?” Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5, no. 2 (2019): 368–388.
- Barbaros, R. Funda, ve İsmail Doğa Karatepe. “60'lı Yıllarda Türkiye'ye 'Planlamadan' Bakış.” Ege Akademik Bakış 9, no. 1 (2009): 261–289.
- Boratev, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2009. 23. baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Börekçi, Ülkü, Gülcan Işık, ve Filiz Erdemir Göze. “Almanya'ya İlk Resmi Türk İşgücü Göçü ve Basında Yansımaları.” The Journal of Social Sciences, vol. 9, no. 58, 2022, ss. 1-16.
- Braun, Virginia ve Victoria Clarke. Successful Qualitative Research: A Practical Guide for Beginners. London: Sage, 2013.
- Bundesanstalt für Arbeit. Repräsentativuntersuchung '72: Über die Beschäftigung ausländischer Arbeitnehmer im Bundesgebiet und ihre Familien- und Wohnverhältnisse. Nürnberg: Die Bundesanstalt, 1973.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Uluslararası İşgücü Anlaşmaları. Yayın No: 07. Ankara: ÇSGB, 2014.
- Dayıoğlu, Gülten. Geride Kalanlar. 2. baskı. İstanbul: Altın Kitaplar, 1986.
- Duman, Gökhan. 11. Peron. İstanbul: Vadi Yayınları, 2018.
- Duruyol Çamdali, Gizem. 1950–1960 Döneminde Basına Göre Türkiye'de Göçler. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Erker, Turhan. “Dış Ülkelere İşgücü Akımı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu.” Sosyal Siyaset Konferansları 18 (1966).

- Genel, Mehmet. "Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü: 'Sirkeci Garı'ndan Munchen Hauptbahnhof'a." Selçuk İletişim 8, no. 3 (2014): 301–338.
- Gitmez, Ali S. Türkiye'nin Dışgöç Öyküsü. 2. baskı. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları, 2019.
- Glaser, Barney G. Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory. Mill Valley, CA: Sociology Press, 1978.
- Gökdere, Ahmet Y. Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.
- Gökmen, Oğuz. Federal Almanya ve Türk İşçileri. İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Gür, Metin. Sütü Küstürmek: Almanya'da Anadolu Kadınları. İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2004.
- Güven, H. Sami. Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları. İstanbul: Doğan Basımevi, 1977.
- Herbert, Ulrich. Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. München: Verlag C.H. Beck, 2001.
- Herbert, Ulrich ve Karin Hunn. "Beschäftigung, Soziale Sicherung und Soziale Integration von Ausländern." In Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland seit 1945, edited by Michael Ruck and Marcel Boldorf, 685–724. Baden-Baden: Nomos, 2007.
- Höhne, Jutta, Benedikt Linden, Eric Seils, and Anne Wiebel. "Die Gastarbeiter: Geschichte und Aktuelle Soziale Lage." WSI-Report 16 (2014).
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün. "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi." In Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6–8 Haziran 1997 Bolu-Gerede, edited by Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün, 207–244. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- İş ve İşçi Bulma Kurumu. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayın No. 83. Ankara, 1971.
- İşgüzar, Hilmi. Balkanlar ve Avrupa Notları. İstanbul: Mars Matbaası, 1968.
- İyi, M. Mustafa. Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşmasının 60. Yılı: Kesitler – Üçüncü Kuşakla Konuşmalar. Ankara: GAV Perspektif Yayınları, 2021.
- İyi, M. Mustafa ve Bahar Cebe. Türkiye-Hollanda İşgücü Anlaşmasının 60. Yılında Üçüncü Kuşakla Konuşmalar. İstanbul: Spicaworks, 2024.
- Jupp, Victor. Dictionary of Social Research Methods. London: Sage Publications, 2006.
- Kıray, Mübeccel. "Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırması." In 75. Yılda Köylerden Şehirlere, edited by Oya Baydar, 151–162. İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.
- Knortz, Heike. Diplomatische Tauschgeschäfte: "Gastarbeiter" in der westdeutschen Diplomatie und Beschäftigungspolitik 1953–1973. Köln: Böhlau Verlag, 2008.
- Kozak, İbrahim Erol. Yurt İçi ve Yurt Dışına İşgücü Akımı Açısından Erzurum İlinin Nüfus, İşgücü, İstihdam Meseleleri ve Dönen İşçiler. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Marquard, Teodor. "Türkiye'deki Alman İrtibat Bürosunun Çalışma Şekli ve Türk İşçilerinin Almanya'ya Sevkinin Önemi." Translated by Gülten Köktaş. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 18 (1967): 171–177.
- Mert, Sacettin. Köyüm, Yurdum ve Almanya. İstanbul: Cinius Yayınları, 2010.
- Miller, Gale. "Contextualizing Texts: Studying Organizational Texts." In Context and Method in Qualitative Research, edited by Gale Miller and Robert Dingwall, 77–91. London: Sage, 1997.
- Monson, Terry Dean. Migration, Experience-Generated Learning and Infant Industries: A Case Study of Turkey. PhD diss., University of Minnesota, 1972.
- NDR. "Almanca – Als die 'Gastarbeiter' nach Deutschland Kamen." NDR, October 2021. <https://www.ndr.de/geschichte/chronologie/Anwerbeabkommen-Als-die-Gastarbeiter-nach-Deutschland-kamen,gastarbeiter121.html>.
- Neuman, W. Lawrence. Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. Translated by Sedef Özge and Günay Göksu Özdoğan. Ankara: Yöntem Yayıncılık, 2020.
- Noble, Helen ve Roberta Heale. "Triangulation in Research, with Example." Evidence Based Nursing 22, no. 4 (2019): 67–68.
- Paine, Suzanne. Exporting Workers: The Turkish Case. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

- Patton, Michael Quinn. Nitel Araştırmalarda Değerlendirme Yöntemleri. Translated by Mesut Bütün and Selçuk Beşir Demir. 2. baskı. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Sayılan, Hasan. “Türkiye’den Avrupa’ya İlk İşçi Göçünün Türk Basınındaki Yansımaları (1961–1974).” Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 19–21 Ekim 2016, Elazığ, 1755.
- Statistisches Bundesamt. Ausländische Arbeitnehmer. Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 1964.
- Statistisches Bundesamt. Statistisches Jahrbuch für Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 1969.
- Strauss, Anselm L. ve Juliet M. Corbin. Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory. Thousand Oaks: Sage, 1998.
- Teoman, Merve. Türk Basınına Göre Türkiye’den Avrupa’ya İşçi Göçü (1961–1974). Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Wallraff, Günter. En Alttakiler. Translated by Osman Okkan. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.
- Yalçın, Cemal. Göç Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2004.
- Yıldız, İsmail, ed. İnsan Hazine Serisi – Birinci Nesil Hikayeleri. Ankara: YTB Yayınları, 2023.
- Yırcalı, Sıtkı. Batı’ya Kalkan Tren. İstanbul: Yet Yayınları, 1965.
- Yücel, Altun Begüm. Media Coverage of the Years Between 1961–1963 Concerning Labor Migration from Turkey to Germany: The Cases of Milliyet and Cumhuriyet. Yüksek lisans tezi, Middle East Technical University, 2022.

EXTENDED ABSTRACT IN ENGLISH

Reflection of the Turkey-Germany Recruitment Agreement in 1961 in the Local and National Press in Turkey: “Workers with Rotten Teeth Cannot Go To Germany”

This research investigates the reflection of the 1961 Turkey-Germany Recruitment Agreement in Turkey's local and national newspapers during October, November, and December 1961. The agreement, signed on October 30, 1961, formalized the labor migration from Turkey to Germany, which had already been ongoing since the mid-1950s, initially involving education and internships before transitioning to labor migration.

Previous studies have examined this migration through the lens of the press, but they predominantly focused on newspapers with easily accessible digital archives. This study distinguishes itself by analyzing all local and national newspapers published in Turkey during the specified period in 1961, providing a more comprehensive view of how the agreement and the migration were covered in the Turkish press.

The research employs a qualitative methodology, using document analysis to examine 229 relevant articles. These articles were analyzed through inductive thematic content analysis.

The study reveals two main findings: firstly, the initial wave of workers migrating to Germany comprised skilled and educated individuals; and secondly, the Turkish Employment Agency (İş ve İşçi Bulma Kurumu) had already initiated the process of sending workers to Germany prior to the official agreement.

The article contextualizes the migration within the socio-economic conditions of both countries. Germany's booming economy, characterized by labor shortages in sectors like mining, metal, and automotive, coupled with demographic factors such as low birth rates and increased education periods, necessitated the recruitment of foreign workers. The construction of the Berlin Wall in 1961 further limited Germany's access to labor from the East.

On the Turkish side, the drive to export labor was influenced by high unemployment rates, rapid population growth, and underdevelopment in the agricultural sector, which pushed people from rural areas to urban centers. The Turkish government aimed to alleviate unemployment, redistribute income, foster industrialization, secure foreign exchange, and enhance the skills and living standards of its workforce through this labor export policy.

The research highlights that while the official agreement was signed in late October 1961, both individual efforts and private companies facilitated labor migration to Germany beforehand. The agreement formalized this process, with the Turkish Employment Agency and German liaison offices playing key roles in the recruitment and placement of Turkish workers in Germany.

In conclusion, this study offers a detailed analysis of how the 1961 Turkey-Germany Recruitment Agreement was reflected in the Turkish press, providing valuable insights into the early stages of Turkish labor migration to Germany and the broader socio-economic context surrounding it.

